

19

ETIČKE DILEME U ISTRAŽIVANJIMA POSljedica RATA NA MENTALNO ZDRAVLJE DJECE

doc. dr. sc. Gordana Keresteš
dr. sc. Gordana Kuterovac Jagodić
prof. dr. sc. Vlasta Vizek Vidović
Odsjek za psihologiju
Filozofski fakultet Zagreb

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 341.231.1-053.2 (497.5)

Sažetak

U radu se analiziraju univerzalna etička načela u istraživanjima s djecom na primjerima istraživanja provedenih tijekom rata u Hrvatskoj. Etička načela razmatraju se s aspekta djeteta, roditelja, institucija koje skrbe o djeci i samih istraživača. Problematiziraju se moguće negativne i pozitivne posljedice sudjelovanja djece u znanstvenim istraživanjima. Raspravlja se o ulozi Konvencije o pravima djeteta kao temeljnom izvoru smjernica za donošenje odluka u etičkim dilemama. Pritom je naglašena nužnost preciznijeg određivanja pojma najboljeg interesa djeteta. U radu se ukazuje i na problem neusklađenosti roditeljske odgovornosti za dobrobit djeteta i nekih djetetovih osobnih prava (sloboda mišljenja i izražavanja, privatnost) te daju prijedlozi mogućih rješenja. Predložena su i neka metodološka unapređenja u istraživanjima posljedica rata na djecu s ciljem veće zaštite dječjih prava i interesa.

Ključne riječi: djeca, posljedice rata, etička načela, prava djeteta, Konvencija o pravima djeteta

Uvod

Znanstvena istraživanja s ljudima kao sudionicima podložna su etičkim izazovima na koje istraživači pokušavaju odgovoriti definiranjem etičkih načela i standarda kojima se regulira postupanje prema sudionicima. Osvrćući se na nedavno iskustvo istraživača koji su se ba-

vili istraživanjem posljedica rata na mentalno zdravlje djece u Hrvatskoj, u ovom ćemo radu pokušati razmotriti univerzalna etička načela u istraživanju s djecom na primjeru istraživanja u tim specifičnim društvenim okolnostima. Najprije ćemo iznijeti neke od metodoloških teškoća s kojima se susreću istraživači koji se bave istraživanjem poslje-

dica rata na djecu, potom iznijeti i analizirati neke specifične etičke dileme poput pitanja jesu li takva istraživanje uopće potrebna i kako u njima ostvariti objektivnost i neutralnost. Potom analiziramo pojedine etičke dileme istraživača tijekom rata u odnosu prema Etičkim standardima američkog Društva za istraživanje dječjeg razvoja, a na kraju razmatramo i ulogu Konvencije o pravima djeteta u rješavanju etičkih dilema u istraživanjima posljedica rata na mentalno zdravlje djece.

Metodološke teškoće u istraživanjima posljedica rata na djecu

Premda su djeca stoljećima svjedoci i žrtve oružanih sukoba, prva istraživanja posljedica rata na mentalno zdravlje djece javila su se tek tijekom Drugoga svjetskog rata. No i nakon toga ta su istraživanja bila razmjerno rijetka i uglavnom su se javljala u jeku i neposredno nakon pojedinih ratnih sukoba, da bi se kasnije njihov broj smanjivao. Moguća su različita objašnjenja nevoljkosti psihologa, psihijatarata i ostalih stručnjaka s područja mentalnoga zdravlja da se prihvate istraživanja posljedica oružanih sukoba, etničkog i političkog nasilja.

U najočitije razloge možemo ubrojiti metodološke poteškoće koje su karakteristične za istraživanja s djecom kao sudionicima. Naime, zbog dječjih razvojnih osobitosti u istraživanjima s djecom ograničena je uporaba pojedinih istraživačkih instrumenata i metoda, pa su istraživanja često dugotrajnija, skuplja i složenija. Djeca su zbog manjeg znanja i iskustva slabije sposobna razumjeti značenje istra-

živačkih postupaka i procijeniti društveni značaj istraživanja, pa to postavlja dodatne zahtjeve pred istraživače.

Međutim, istraživanja djece u ratnim okolnostima ili slučajevima manjih oružanih sukoba nameću još mnogo specifičnih metodoloških teškoća koje mogu obeshrabrili istraživače (Cairns, 1996). Žele li zahvatiti reakcije djece u pojedinim fazama sukoba, istraživači bi morali vrlo brzo reagirati, što najčešće nije moguće jer je većina znanstvenih i društvenih zajednica nepripremljena i nedovoljno organizirana za izvanredne situacije takve vrste. Postoje i ograničenja u mogućnosti primjene pojedinih istraživačkih nacrti. Najčešće su nemogući pravi eksperimentalni nacrti, te se koriste kvaziekperimentalna i korelacijska istraživanja. Tako se istraživači uglavnom koriste učincima prirodnih eksperimenata, tj. uspoređuju skupine djece koje su bile izložene i one koje su pošteđene određenih ratnih ili drugih vrsta djelovanja. Međutim, najčešće ratnih zbivanja nije pošteđen ni jedan član društva u kojemu se događa ratni sukob, te se samo mogu ispitivati učinci različitog stupnja ili "doze" izloženosti ratnim zbivanjima na težinu simptoma u djece. Velik je problem pri zaključivanju o učincima ratnih iskustava na djecu i to što najčešće ne postoje objektivni podaci o njihovom psihološkom i socijalnom funkcioniranju prije izloženosti ratnim traumama i stresorima. Konačno, ubrzo nakon prolaska žarišta krize, zanimanje javnosti kao i potpora istraživanjima o posljedicama rata brzo splašnjavaju, što najčešće obeshrabrjuje i onemogućuje longitudinalna istraživanja i praćenje dugoročnih posljedica ratnih iskustava na djecu.

Inf
simpt
tvima
čitih i
telja, r
drugih
Općen
še izvo
lovanje
temelji
može
lama i
no o v
katkad
piti od
tražiti
Zbog s
trofa u
preporu
je potr
informa
dijete
Kinzie,
(1986)
ratnim
ćivala
odnosa
više sin
pokaziv
skrbnik
ćivanje
njihovoj
moguće
teškim ž
kon njegov
tegodam
šalju sig
svoje pr
ga ne p
postoje.
vati iska
poput n

društveni
lja dodat-

u ratnim
njih oru-
go speci-
je mogu
s, 1996).
u pojedini-
bi morali
nije mo-
i društve-
nedovolj-
situacije
ija u mo-
straživač-
ući pravi
riste kva-
a istraži-
vnom ko-
rimenata,
je su bile
e određe-
elovanja.
anja nije
a kojemu
no mogu
upnja ili
njima na
je prob-
na ratnih
češće ne
rovu psi-
ioniranju
na i stre-
prolaska
sti kao i
jedicama
šće obes-
udinalna
njih pos-

Informacije o djetetovim reakcijama i simptomima izazvanima ratnim iskustvima istraživači mogu prikupiti iz različitih izvora: od djeteta samog, od roditelja, nastavnika, vršnjaka i suočenika ili drugih osoba koje dijete dobro poznaju. Općenito je prikupljanje podataka iz više izvora objektivnije jer sprečava djelovanje halo-efekta zbog kojega se, na temelju izvještavanja samo jedne osobe, može dobiti povezanost među varijablama i kad ona zapravo ne postoji. Ovisno o vrsti podataka koji se prikupljaju, katkad je podatke o djetetu bolje prikupiti od djeteta samog, a katkad je bolje tražiti procjenu roditelja i drugih osoba. Zbog sklonosti roditelja da nakon katastrofa umanjuju simptome svoje djece, preporučljivo je da se u slučajevima kad je potrebno odabrati samo jedan izvor informacija, kao izvor informacija uzme dijete samo (Nader, 1997). Primjerice, Kinzie, Sack, Angell, Manson i Rath (1986) su utvrdili da su djeca izložena ratnim stradanjima u Kambodži izvješćivala o većoj zabrinutosti zbog škole i odnosa s prijateljima, te izvješćivala o više simptoma depresije nego što su to pokazivala izvješća njihovih roditelja ili skrbnika. Razlozi za nepouzdanu izvješćivanje roditelja i učitelja mogu biti u njihovoj vlastitoj traumatizaciji. Naime, moguće je da odrasli koji se suočavaju s teškim životnim okolnostima u ratu i nakon njega i bore se s vlastitim psihičkim tegobama djeci svjesno ili nesvjesno šalju signale koji ih potiču da skrivaju svoje probleme, te kad ih djeca zbog toga ne pokazuju, zaključuju da oni i ne postoje. Naravno, djeca jedina mogu davati iskaze o subjektivnim simptomima poput nametljivih misli, izbjegavanja

prisjećanja, osjećaja otuđenosti, nemoćnosti koncentracije i sl. Međutim, roditelji i učitelji nisu uvijek nepouzdan izvor informacija. Roditelji preciznije izvješćuju o objektivnijim simptomima (promjenama u ponašanju, iritabilnosti, agresiji, pobuđenosti i sl.), dok su učitelji od velike pomoći pri izvješćivanju o vidljivim simptomima depresije i tjeskobe i promjenama u školskom uspjehu ili akademskom stilu (Nader, 1997).

Etičke dileme u istraživanjima posljedica rata na djecu

Uz brojne metodološke teškoće, istraživači koji žele istraživati psihološke posljedice rata na mentalno zdravlje djece susreću se i s ne manje značajnim etičkim dilemama. Neke od njih su općenitije naravi i odnose se na temeljna pitanja treba li i zašto istraživati, a druge na specifičnije etičke dileme pri provođenju istraživanja s djecom.

Je li etično istraživati posljedice rata na djecu?

Prva etička dilema odnosi se na to je li uopće uputno baviti se istraživanjem u ratno vrijeme, u vrijeme kad djeca trpe i pate. Naime, psiholozi i drugi stručnjaci s područja mentalnog zdravlja u ratnim su uvjetima ponajprije suočeni s očekivanjima i zahtjevima za intervencijom i pružanjem psihološke pomoći. Pokušaji dokumentiranja i procjene stanja mentalnoga zdravlja djece, osobito putem primjene standardiziranih instrumenata, mogu naići na nerazumijevanje a katkad i na osudu. Zanimljivo je da su početkom rata u Hrvatskoj protivnici istraživanja i uporabe standardiziranih instru-

menata bile velike međunarodne nevladine organizacije koje su odbijale financirati istraživačke napore, da bi pod utjecajem primjenjivih istraživačkih rezultata počele uočavati vrijednosti istraživanja i promijenile svoj stav. Dakle, u ratu su stručnjaci suočeni s pitanjem je li moralno istraživati u situacijama u kojima bi na prvome mjestu trebalo pomagati i je li opravdano prikupljati podatke koji neće koristiti dotičnoj djeci nego nekoj djeci koja će biti žrtve u budućim sukobima. Naime, treba naglasiti kako među znanstvenicima u bihevioralnim znanostima nema konsenzusa u pogledu kriterija relevantnosti znanstvenih istraživanja. Neki tvrde kako je istraživanje relevantno i moralno opravdano samo ako sami njegovi sudionici imaju neposrednu korist od njega, dok drugi tvrde kako je istraživanje opravdano ako od njegovih rezultata dobiti ima društvo u cjelini. Treći drže kako je zadatak znanosti akumulaciju znanja i spoznaja, te kako je vrijedno svako istraživanje koje to znanje povećava.

Nama se čini kako dileme o potrebi i vrijednosti kvalitetnih istraživanja psiholoških posljedica rata na djecu ne bi trebalo biti jer je njihov potencijalni doprinos višestruk. Sa znanstvenog stajališta istraživanja ove vrste mogu proširiti znanja o razvoju u nepovoljnim okolnostima i neuobičajenim razvojnim i odgojnim uvjetima, te donijeti važne spoznaje s područja traume i stresa, suočavanja sa stresom, rizičnih čimbenika i čimbenika otpornosti na stres u djece (Ladd i Cairns, 1996). S praktičnog motrišta istraživanja ove vrste mogu široj društvenoj zajednici dokumentirati istaknuti potrebe viktimizirane djece i njihovih obitelji.

Empirijski podaci o učincima rata na djecu mogu proširiti spoznaje o nasilju i njegovim posljedicama, ali i biti temelj za različite preventivne i intervencijske programe usmjerene na djecu žrtve nasilja i u ratno i u mirnodopsko vrijeme. Čak se može ustvrditi kako je u ratnim okolnostima neetički primjenjivati programe koji nisu učinkoviti, a njihova se učinkovitost i vrijednost može provjeriti samo istraživanjima. U svakom slučaju, moguće je ujediniti oba nastojanja i potencijalne zadatke psihologa u ratu: pomagati ratom pogođenim osobama i istodobno prikupljati podatke koji se mogu iskoristiti u znanstvene svrhe te za pružanje psihosocijalne pomoći.

Objektivnost i neutralnost istraživača posljedica rata na djecu

Druga vrsta općenitijih etičkih dilema istraživača posljedica rata na djecu odnosi se na temeljnu pretpostavku bavljenja znanosti, tj. na nužnost znanstvene neutralnosti. Naime, ratno okruženje je visokopolitizirani kontekst za istraživanje dječjega mentalnog zdravlja. Premda rezultati takvih istraživanja mogu biti vrlo vrijedni za javno zdravlje, moguće ih je isto tako pogrešno interpretirati ili čak zloupotrijebiti u političke svrhe. Znanstvena neutralnost istraživanja mentalnog zdravlja djece može biti dovedena u pitanje i postupcima nužnima za pribavljanje dozvola i financiranja istraživanja. Naime, istraživački ciljevi i rezultati mogu biti u nesuglasju s političkim ili nekim drugim interesima vladajućih struktura te ih one mogu onemogućavati ili cenzurirati. Premda se može učiniti kako bi rješenje bilo ne istraživati

u takvu kon-
izbjegavanje
na djecu, zbu-
zultati mogli
nom ideolog
ma, također i

Emociona
na jednoj oc
dovesti u kuš
objektivnost.
vrste vjerojat
traživači – čl.
odvija sukob,
gove žrtve. N
biti vrlo teško
pektivu i znan
jama velike pa
zaranja cijele z
sami pripadaju
tivnost i želju
nog stanja o uč
lina može probl
za dječje probl
u situacijama i
ratnom ili polit
straživači, koji
tivni, katkad
ralnima upravo
stavaju na stran
se može učiniti
moguće riješiti i
iz drugih sredina
i u tom slučaju i
moguće je da ist
vana i ne poznaju
propuste zbog ne
tuacije, te kultur
tako njihovi pod
kolina na strane is
i kao na pristalice
im zbog toga nudi

a rata na
o nasilju i
biti temelj
rvencijske
žrtve na-
o vrijeme.
u ratnim
vati prog-
jihova se
provjeriti
slučaju,
inja i po-
ratu: po-
ama i is-
ji se mo-
he te za

raživača

kih dile-
na djecu
vku bav-
anstvene
ženje je
straživa-
Premda
i biti vr-
moguće
tirati ili
svrhe.
ja men-
vedena
za pri-
a istra-
vi i re-
politič-
vlada-
emogu-
tože u-
aživati

u takvu kontekstu, treba naglasiti kako i izbjegavanje istraživanja posljedica rata na djecu, zbog sumnje da bi dobiveni rezultati mogli biti u suprotnosti s određenom ideologijom ili političkim ciljevima, također može biti neetično.

Emocionalna uključenost istraživača na jednoj od sukobljenih strana može dovesti u kušnju njegovu nepristranost i objektivnost. Opasnostima spomenute vrste vjerojatno su posebice izloženi istraživači – članovi zajednice u kojoj se odvija sukob, osobito ako su i sami njegove žrtve. Nadalje, istraživačima može biti vrlo teško zadržati znanstvenu perspektivu i znanstvenu kritičnost u situacijama velike patnje, gubitaka života i razaranja cijele zajednice, osobito ako joj i sami pripadaju. S druge strane, objektivnost i želju za utvrđivanjem činjeničnog stanja o učincima rata na djecu okolina može protumačiti kao neosjetljivost za dječje probleme i patnje. Također se, u situacijama kad je zemlja suočena s ratnom ili političkom borbom domaći istraživači, koji pokušavaju biti objektivni, katkad mogu smatrati nemožnim upravo zbog toga što se ne svrstavaju na stranu svoje zemlje. Premda se može učiniti kako je ovaj problem moguće riješiti tako da istraživači budu iz drugih sredina ili zemalja, "outsideri", i u tom slučaju postoje teškoće. Naime, moguće je da istraživači koji dolaze izvana i ne poznaju situaciju učine brojne propuste zbog nepoznavanja političke situacije, te kulturnih i običajnih pravila i tako njihovi podaci budu nevaljani. Okolina na strane istraživače može gledati i kao na pristalice neprijateljske strane te im zbog toga nuditi iskrivljene odgovore

i to kako u smjeru simulacije, tako i disimulacije.

Etički standardi za istraživanja s djecom američkog Društva za istraživanje dječjeg razvoja (SRCD)

Uz spomenute etičke dileme općenitije naravi, istraživači koji se odluče istraživati posljedice rata na mentalno zdravlje djece susreću se i sa specifičnim etičkim dilemama vezanima uz samo provođenje istraživanja. Naime, znanstvena zajednica od njih očekuje da zadovolje vrlo visoke standarde za istraživanja s djecom, a to im u ratnim uvjetima može biti teže nego u razdoblju mira. Najdetaljnije etičke standarde za istraživanja s djecom objavilo je Društvo za istraživanje dječjeg razvoja 1991. godine (*Ethical Standards for Research with Children, Society for Research on Child Development*). U tom se kodeksu navodi 14 načela koja se mogu grupirati u tri skupine:

1. Načela koja se odnose na postupke izbjegavanja izlaganja djece različitim rizicima, a u nadležnosti su istraživača samog.
2. Načela koja se odnose na postupke pribavljanja suglasnosti radi zaštite djeteta i drugih sudionika istraživanja.
3. Načela koja se odnose na zaštitu podataka prikupljenih o djetetu i objavljivanje rezultata istraživanja.

Analiza etičkih dilema u istraživanjima posljedica rata na djecu prema Etičkim standardima SRCD-a

Izbjegavanje izlaganja djece rizicima

Istraživače koji se bave posljedicama rata na mentalno zdravlje djece vjerojatno, kao i sve druge istraživače, najviše brine zadovoljenje nekih od zahtjeva iz prve skupine standarda, a oni su sljedeći:

Načelo 1. Izbjegavanje istraživačkih postupaka koji bi mogli nauditi djetetu tjelesno ili psihički.

Načelo 5. Izbjegavanje poticaja (nagrada) za sudjelovanje u istraživanju koji nisu korektni i nadmašuju nagrade koje dijete obično dobiva.

Načelo 6. Nužnost naknadnog obavješćivanja djece i obrazlaganje prikrivanja informacija ili korištenja obmane u istraživanju.

Načelo 9. Obveza istraživača da djeluje kako bi zaštitio djetetovu dobrobit ako tijekom istraživanja naiđe na informacije o djetetovoj ugroženosti.

Načelo 10. Obveza uklanjanja nepredviđenih negativnih posljedica istraživanja na djecu.

Načelo 12. Istraživač je obvezan sudionike, na njima razumljiv način, izvijestiti o nalazima istraživanja i razjasniti sve eventualne pogrešne interpretacije.

Već i pri donošenju odluke o provođenju istraživanja potrebno je napraviti *cost-benefit* analizu, tj. procijeniti i uravnotežiti razinu rizika i potencijalnih dobiti od istraživanja. To je vrlo osjetljiv postupak jer kriteriji takve analize

nisu jednoznačni. Prema jednom od kriterija, dijete tijekom istraživanja ne bi trebalo biti izloženo rizicima koji su veći od onih koje susreće u svakodnevnom životu. Kad je svakodnevica djeteta ratno okruženje, takav kriterij dobiva sasvim drukčije značenje negoli u mirnodopsko vrijeme. Naime, kako su istraživači obvezni izbjegavati istraživačke postupke koji bi naudili djetetu, najčešće se postavlja pitanje može li istraživanje koje ispituje o iskustvima i posljedicama rata na mentalno zdravlje izazvati podsjećanje djece na ratna iskustva i njihovu retraumatizaciju. S druge strane, također se može postaviti i pitanje je li etički djecu, koja žive u ratom slabije pogođenim ili nepogođenim područjima zemlje i nisu izravno pogođena ratom, uznemiravati osvješćujući im ozbiljnost situacije koje ona možda nisu svjesna. Naše je iskustvo da su djeca iz ratom pogođenih područja, koja su sudjelovala u psihološkim istraživanjima tijekom i nakon rata, bila vrlo spremna i voljna govoriti o svojim iskustvima i tegobama, te su čak komentirala kako im je to dobro jer da s odraslima o tome nisu mogli razgovarati. Premda se naizgled može činiti kako izvješćivanje o traumatskim iskustvima djeci isključivo šteti, jer je sam proces bolan, ono dugoročno može imati pozitivne učinke. Naime, neki podaci pokazuju kako sam proces psihološke trijaže ili *screeninga* putem upitničkih mjera u ratu može imati ne samo važnu ulogu u identifikaciji rizične djece nego i neke terapijske učinke (Nader, 1997). Nama se čini kako bi istraživači trebali osigurati neku vrstu *debriefinga* ili razgovora o tome kako su se djeca osjećala tijekom istraživanja, a također

bi bilo potdječjih stavloškim i dru

Istraživa najčešće ne ljenjem krit dama jer on ne postoje, vača. Mogu s boljom fii vanja imaju djecu, progri kojoj se is vanje nagra

U ratnin že imati f svoje obvez rezultatima ispitanici m bičajeno mi i sl. pa tak njih. Često prepreke ne tak na mjes o rezultatir

Načela k negativnih macija o dj su dio sval pa tako i ra ma posebni istraživanja da otkriju te venciije.

Pribavlj. osobe

Postupci različitih os od posebne cijela ratna

ma jednom od kri-
istraživanja ne bi
izicima koji su veći
u svakodnevnome
dnevica djeteta rat-
kriterij dobiva sas-
e negoli u mirno-
ne, kako su istraži-
javati istraživačke
ili djetetu, najčešće
rože li istraživanje
ima i posljedicama
avlje izazvati pod-
a iskustva i njho-
š druge strane, ta-
viti i pitanje je li
e u ratom slabije
đenim područjima
pogođena ratom,
jući im ozbiljnost
ožda nisu svjesna,
su djeca iz ratom
oja su sudjelovala
vanjima tijekom i
spremna i voljna
tvima i tegobama,
ako im je to dob-
o tome nisu mogli
e naizgled može
je o traumatskim
ičivo šteti, jer je
dugoročno može
Naime, neki po-
im proces psiho-
zga putem upitni-
e imati ne samo
aciji rizične djece
: učinke (Nader.
ako bi istraživači
vrstu debriefinga
tako su se djeca
vanja, a također

bi bilo potrebno provesti i istraživanja dječjih stavova o sudjelovanju u psihološkim i drugim istraživanjima.

Istraživanja psihičkih posljedica rata najčešće nemaju poteškoća sa zadovoljenjem kriterija o neprimjerenim nagradama jer one u takvim uvjetima najčešće ne postoje, barem glede domaćih istraživača. Moguće je da inozemni istraživači s boljom financijskom podrškom istraživanja imaju katkad prednost jer mogu djecu, prognaničko naselje ili ustanovu u kojoj se istraživanje odvija, za istraživanje nagraditi i materijalno.

U ratnim okolnostima istraživač može imati poteškoća sa zadovoljenjem svoje obveze o izvješćivanju sudionika o rezultatima istraživanja zato što njegovi ispitanici mogu češće nego što je to uobičajeno mijenjati mjesto boravka, školu i sl. pa tako nije u mogućnosti doći do njih. Često organizacijske i materijalne prepreke ne dopuštaju istraživaču povratak na mjesto istraživanja i izvješćivanje o rezultatima u osobnome kontaktu.

Načela koja se odnose na ispravljanje negativnih posljedica i otkrivanje informacija o djetetovoj ugroženosti sastavni su dio svakog psihološkog istraživanja, pa tako i ratnih, tako da tu najčešće nema posebnih problema, osobito jer su ta istraživanja najčešće i usmjerena na to da otkriju takvu djecu i da potaknu intervencije.

Pribavljanje suglasnosti upućene osobe

Postupci pribavljanja suglasnosti različitih osoba i institucija tijekom rata od posebne su važnosti zbog toga što cijela ratna situacija potiče na veći oprez

i veću skrb za dječju sigurnost. Načela koja se odnose na postupke pribavljanja suglasnosti radi zaštite djeteta i ostalih sudionika istraživanja su sljedeća:

Načelo 2. Nužnost pribavljanja suglasnosti upućene osobe za sudjelovanje u istraživanju – samog djeteta.

Načelo 3. Pribavljanje suglasnosti upućenog roditelja, zakonskog skrbnika ili onih koji figuriraju "in loco parentis".

Načelo 4. Pribavljanje suglasnosti osoba koje nisu izravni ispitanici, ali se istražuje neka vrsta interakcije djeteta s njima.

Načelo 8. Osiguravanje jasnog sporazuma o uzajamnoj odgovornosti svih odgovornih odraslih osoba, istraživača a, kad je to prikladno, i djeteta.

Suglasnost upućene osobe sintagma je koja označava dragovoljni pristanak osobe da sudjeluje u istraživanju pošto je upućena u sve relevantne podatke koji se tiču istraživanja (cilj, metode, postupci) i učinaka koje ono može imati na sudionika. Pribavljanje *suglasnosti djeteta* za sudjelovanje u istraživanju najčešće ne predstavlja problem. Velika većina djece želi sudjelovati u istraživanju zbog različitih razloga koji se kreću od pragmatičkih (npr. izostajanje s nastave) do altruističkih. Djeci laska da odrasli od njih traže pomoć, da ih se ozbiljno shvaća i da ih se pita o njima samima, osobito o psihološkim temama o kojima najčešće nemaju prigode razgovarati. Djeci se čini značajnim to što svojim iskazima o vlastitim osjećajima mogu pomoći drugoj djeci. Osobito su osjetljiva na pitanje rata i mira i žele učiniti sve da se posljedice rata ublaže i spriječi poja-

va drugih ratova. Nakon istraživanja izvješćuju da im je bilo zanimljivo sudjelovati i najčešće pitaju istraživača kad će opet doći. Čini se kako okruženje u kojemu se odvija istraživanje može utjecati na djetetovu odluku o sudjelovanju. Naime, u školskoj situaciji ili u nekoj drugoj instituciji socijalni pritisak može utjecati na to da dijete ne odbije sudjelovanje u istraživanju. Prema našem iskustvu, takva djeca, kojih je vrlo malo, svoj negativan stav izraze neozbiljnim odgovaranjem na pitanja u upitnicima i njihovi se rezultati u tom slučaju ne uzimaju u obzir, a oni su sačuvali svoj socijalni status u grupi.

Kad je riječ o pribavljanju *dozvola od strane nadležnih ministarstava, ravnatelja škola i ostalih ustanova*, naša su iskustva tijekom rata bila uglavnom pozitivna. Međutim, uz poslovičnu birokratsku sporost pri dobivanju takvih dozvola, najčešće nije jasno tko i prema kojem kriteriju u tim institucijama ocjenjuje značaj istraživanja i odobrava provođenje ili neprovođenje istraživanja, a to bi svakako trebalo utvrditi i definirati.

Situacija je složenija kad je riječ o dobivanju *suglasnosti roditelja*. U ratu i nakon njega odrasli, osobito roditelji, najčešće imaju stav da treba zaboraviti teška iskustva i očuvati dječju nevinost. Roditelji najčešće žele djecu zaštititi od uznemiravanja pitanjima koja bi ih mogla podsjetiti na bolna ratna iskustva i njihove posljedice. Nadalje, zbog specifičnosti našega društva dobivanje suglasnosti od strane roditelja, nenaviklih na takve postupke, može imati paradoksalne učinke. Situaciju u kojoj se od njih traži suglasnost za sudjelovanje djeteta u istraživanju, osobito u pisanu

obliku, roditelji mogu procjenjivati i doživljavati potencijalno opasnijom nego što ona doista jest i tako uskratiti svoju suglasnost. U jednom od naših istraživanja, u kojemu smo istraživali dječje poimanje smrti, što je vrlo osjetljiva tema, doživjeli smo, primjerice, da su dopuštenje dali svi preživjeli roditelji djece koja su doživjela gubitak bliske osobe u ratu, dok su roditelji djece koja takav gubitak nisu doživjela bili mnogo suzdržaniji i teže su davali suglasnost. Tijekom rata roditelji djece prognanika, osobito smještenih u kolektivnim centrima koji su lakše dostupni istraživačima, mogu biti osobito osjetljivi i uskraćivati suglasnost jer percipiraju da su njihova djeca nepravedno često tema istraživanja. S druge strane, moguća je i obrnuta situacija.

Istraživaču je posebno teško odlučiti što činiti kad dijete da svoju suglasnost, a roditelj ga uskrati. U tim je situacijama pitanje tko ima više znanja i sposobnosti i tko treba preuzeti rizik odgovornosti za djetetovo sudjelovanje. U kojoj je dobi dijete sposobno samo odlučiti i treba mu prepustiti odgovornost za takvu odluku i mogu li roditelji štetiti djetetu ako mu uskrate sudjelovanje u istraživanju? Naime, katkad se dijete može osjećati loše ako većina njegovih vršnjaka sudjeluje u istraživanju, a ono je iz njega isključeno. Također je moguće da se u istraživanju otkriju i neke stvari o djeci koje će im omogućiti pružanje psihosocijalne pomoći koja bi inače izostala. O ovim pitanjima i dilemama više ćemo reći nešto kasnije.

o cjeljivost i do-
jasnijom nego
uskraćivati svoju
naših istraživa-
čevali dječje
o osjetljiva te-
rice, da su do-
roditelji djece
bliske osobe u
ce koja takav
li mnogo suz-
glasnost. Tije-
prognanika, o-
ktivnim centri-
istraživačima,
vi i uskraćivati
da su njihova
tema istraživa-
ća je i obrnuta

teško odlučiti
oju suglasnost,
i je situacijama
a i sposobnosti
dgovernosti za
l kojoj je dobi
učiti i treba mu
takvu odluku i
tetu ako mu u-
raživanju? Na-
te osjećati loše
aka sudjeluje u
ega isključeno.
u istraživanju
eci koje će im
osocijalne po-
la. O ovim pi-
emo reći nešto

Zaštita prikupljenih podataka i objavlivanje rezultata

Posljednja skupina etičkih načela u i-
straživanju s djecom odnosi se na zaštitu
podataka prikupljenih o djetetu i objav-
ljivanje rezultata istraživanja. Tu pripa-
daju sljedeća načela:

Načelo 7. Osiguravanje anonimnosti in-
formacija prikupljenih o djetetu iz
različitih institucijskih dosjea o djetetu.

Načelo 11. Osiguravanje povjerljivosti
svih prikupljenih podataka o sudionici-
cima, osobito onih koji bi mogli ot-
kriti njihov identitet.

Načelo 13. Pri izvješćivanju o rezultati-
ma istraživanja istraživač mora biti
oprezan u izboru riječi, iznošenju
presudbi i vrednovanja te davanju
savjeta kako ne bi povrijedio djecu i
roditelje.

Načelo 14. Prigodom prikazivanja re-
zultata istraživač treba biti svjestan
društvenih, političkih i humanih im-
plikacija svoga istraživanja.

Pridržavanje prvih dvaju načela naj-
češće nije problem ni u miru, niti u ratu i
nakon njega. Međutim, ako istraživači
žele pratiti dugoročne posljedice rata,
pitanje je kako ne povrijediti ova načela
a doprijeti do nekadašnjih ispitanika koji
su odrasli i napustili škole i institucije
posredstvom kojih se do njih može doći.

Prikazivanje i iznošenje rezultata koji
ukazuju na posljedice rata na djecu zaista
je vrlo osjetljiv problem koji se često
sukobljava s potrebom znanstvene objek-
tivnosti i nepristranosti. Naime, roditelji
djece koja su pogođena ratom često isti-
ču kako njihova djeca zbog toga nisu

“nenormalna” i često imaju osjećaj da ih
se pisanjem o psihološkim posljedicama
rata na djecu stigmatizira. Ove su istra-
živačice i same doživjele negodovanje
odraslih pri iznošenju rezultata jednog
malog i vrlo internog istraživanja unutar
jedne subpopulacije djece ratnih stradal-
nika. Osjetljive su i situacije na međuna-
rodnom znanstvenim skupovima kad se
susretnu istraživači neprijateljskih ili
bivših neprijateljskih strana i na kušnju
stavlja njihova znanstvena nepristranost
prigodom uspoređivanja posljedica rata
na djecu sa suprotnih strana.

Uloga Konvencije o pravima djeteta u rješavanju etičkih dilema u istraživanju s djecom

Etički standardi SRCD-a u velikoj
mjeri pomažu istraživačima u rješavanju
etičkih dilema na koje nailaze u procesu
planiranja i provođenja svojih istraživa-
nja, no oni ne daju odgovore na sva pita-
nja, pogotovo kad je riječ o specifičnim
okolnostima kakve postoje u ratno i po-
slijeratno vrijeme. U tim okolnostima
Konvencija o pravima djeteta (UNES-
CO, 1995) može poslužiti kao dodatni
izvor smjernica za rješavanje etičkih di-
lema istraživača. Naime, nekoliko čla-
naka Konvencije povezano je s pitanji-
ma koja si postavljaju istraživači što se
bave istraživanjima posljedica rata na
mentalno zdravlje djece. U članku 38.
Konvencija obvezuje države stranke da
poduzimaju sve raspoložive mjere za o-
siguranje zaštite i skrbi djece pogođene
ratnim sukobom, a u članku 39. da po-
duzmu odgovarajuće mjere za promi-
canje tjelesnoga i duševnog oporavka i
ponovnog uklapanja u društvo djece ko-

ja su bila žrtvom oružanog sukoba. Šire shvaćeno, tim se člancima podupiru istraživački naponi u ratnim okolnostima kao i intervencije koje se temelje na rezultatima istraživanja. Stoga nam se čini da oni mogu pomoći i pri traženju odgovora na jedno od temeljnih etičkih pitanja koja se javljaju u istraživanjima u ovom području – pitanje je li etično takva istraživanja uopće provoditi.

Prije spomenuti etički standardi za istraživanja s djecom uglavnom pokrivaju prava iz drugih članaka Konvencije. Međutim, u situacijama kad nije posve lako odrediti koji su postupci etični a koji nisu, Konvencija o pravima djeteta može poslužiti kao dodatni izvor smjernica za moguća rješenja, odnosno donošenje konačnih odluka o istraživačkim postupcima. To ćemo objasniti primjerom načela kojima se istraživači obvezuju da prije provođenja istraživanja pribave suglasnosti upućenih osoba sudionika i osoba na koje se istraživanje odnosi (u praksi je najčešće riječ o suglasnostima djeteta i njegovih roditelja) te dilema koje iz tih načela mogu proizaći i s kojima su se autorice ovog rada i same susrele, istražujući posljedice rata na mentalno zdravlje djece.

Etički standardi SRCD-a nalažu da prije prikupljanja podataka od djece istraživači pribave suglasnosti uz obavješćivanje o istraživanju kako od djeteta samog (načelo 2) tako i od njegovih roditelja, zakonskih skrbnika ili onih koji figuriraju *in loco parentis* (načelo 3). Ako istraživače zanima interakcija djeteta i s nekim drugim osobama, koje nisu izravni sudionici istraživanja, potrebno je pribaviti suglasnost upućene osobe i od tih osoba (načelo 4). Ova su načela jasno

određena Standardima SRCD-a, a usto su i posve logična i u skladu sa zdravim razumom. Uostalom, i u istraživanjima s odraslima kao sudionicima također je potrebno dobiti njihovu suglasnost za sudjelovanje. Međutim, specifičnost pribavljanja suglasnosti u istraživanjima s djecom jest u tome što je u tim istraživanjima nužno pribaviti suglasnost većeg broja osoba. Iz te specifičnosti proizlazi i moguća komplikacija, odnosno mogućnost da se od različitih osoba dobiju drukčije odluke za isto dijete. Kao što smo već istaknuli, istraživač katkad može dobiti suglasnost djeteta, a da istodobno roditelj uskrati svoju suglasnost. Vjerojatnost da se to dogodi raste s djetetovom dobi, pogotovo s njegovim ulaskom u razdoblje adolescencije, ne samo zbog toga što se od starije djece češće traži osobna suglasnost, nego i stoga što je jedno od obilježja odrastanja, koje najviše dolazi do izražaja u razdoblju adolescencije, potreba za izražavanjem vlastitog mišljenja i samostalnim donošenjem odluka, koje su nerijetko suprotne željama i mišljenjima roditelja (Dacey i Kenny, 1994). Kako postupiti u takvim situacijama? Kome dati prednost? Tko o tome treba odlučiti, odnosno preuzeti odgovornost za djetetovo sudjelovanje? Premda takve situacije nisu osobito česte, bilo bi pogrešno zbog njihove malobrojnosti olako i šutke prelaziti preko njih, jer upravo one otvaraju važna i suptilna etička pitanja i dileme. Osim toga, strategije koje se zauzmu u rješavanju takvih dilema odražavaju se i na reprezentativnost uzorka istraživanja, a time i na valjanost prikupljenih podataka i rezultata cijelog istraživanja. Nama u ovom radu nije namjera dati odgo-

vore na ova složenija pitanja nego ih samo otvorenost za razmišljanje i na Konvencija o pravima djeteta. Konvencija o pravima djeteta "najboljeg interesa" djeteta, čije u njezinu trećem članku se navode riznim vodiljama nesuglasja različitih sudionika u sudjelovanju djeteta u istraživanju. U 1. stavku članka 12. Konvencije navodi se da se u postupcima koje se odnose na djeteta moraju uzeti u obzir njegovi interesi djeteta. Prema tome, u istraživanjima s djecom treba postojati i djetetov vlastiti interes, ali i valja naglasiti da je interes djeteta odrednik za donošenje mišljenja istraživača. Ova odluka djeteta u istraživanju tako nije jasna u toj situaciji u kojoj te tko to može odlučiti prema našim mišljenjima stručnjaka koji se bave tim pravima djeteta. Ova pitanja su najviše istraživanja najbolje rješenje pridonijelo istraživanju dilema u istraživanju. Problem sudjelovanja djeteta o sudjelovanju djeteta o sudjelovanju kima se može odlučiti, pogotovo u istraživanjima meričkim terminima, već spomenuti termin, više česte. No, istraživanje se te male brojnosti reprezentativnosti

CD-a, a usto lu sa zdravim raživanjima s a također je suglasnost za zafičnost pri-raživanjima s u tim istraži-uglasnost ve-ifičnosti proi-cija, odnosno tih osoba do-o djetete. Kao aživač katkad eta, a da isto-ju suglasnost. di raste s dje-jegovim ulas-cije, ne samo e djece češće go i stoga što ranstnja, koje i razdoblju a-izražavanjem stalnim dono-ijetko suprot-roditelja (Da-o postupiti u dati prednost? odnosno pre-tovo sudjelo-cije nisu oso-zbog njihove itke prelaziti otvaraju važ-ja i dileme. se zauzmu u dražavaju se i a istraživanja, pljenih poda-aživanja. Na-era dati odgo-

vore na ova složena i ne baš laka pitanja, nego ih samo otvoriti i potaknuti raspra-vu o njima te iznijeti neka naša osobna razmišljanja i naglasiti ono što propisuje Konvencija o pravima djeteta.

Konvencija o pravima djeteta i pojam "najboljeg interesa djeteta", koji se isti-če u njezinu trećem članku, čine se ko-risnim vodiljama u rješavanju mogućeg nesuglasja različitih osoba u vezi sa sud-jelovanjem djeteta u znanstvenom istra-živanju. U 1. stavku 3. članka Konven-cije navodi se kako "U svim djelanjima koje se odnose na djecu,najbolji interesi djeteta trebaju imati prednost". Prema tome, čini se da u takvim situa-cijama treba postupiti u skladu s najbo-ljim interesom djeteta. Međutim, pritom valja naglasiti kako sam pojam najboljeg interesa djeteta nije jednoznačno i pre-cizno određen. Kao što nije jasno ni čije mišljenje istraživač treba uvažiti kad se odluka djeteta i roditelja o sudjelovanju u istraživanju međusobno razlikuju, isto tako nije jasno ni kako utvrditi što je u toj situaciji u najboljem interesu djeteta te tko to može i treba odrediti. Stoga bi, prema našem mišljenju, jedna od zadaća stručnjaka koji se bave djecom i njih-ovim pravima trebala biti preciznije odre-đivanje najboljeg interesa djeteta, što bi pridonijelo i razrješavanju nekih etičkih dilema u istraživanjima s djecom.

Problem suprotnih odluka roditelja i djeteta o sudjelovanju u istraživanju ne-kima se može učiniti predimenzionira-nim, pogotovo ako ga razmatraju u nu-meričkim terminima. Naime, kako smo već spomenuli, takve situacije nisu pre-više česte. No, također smo istaknuli i da se te male brojke ipak odražavaju na re-prezentativnost uzorka, valjanost prikup-

ljenih podataka te važnost i značenje ci-jelog istraživanja. Ozbiljnost ovog pro-blema još više dolazi do izražaja ako ga promatramo kroz prizmu individualnih sudbina koje se iza njega kriju. Drugim riječima, treba se zapitati koji psihološki razlozi dovode do razilaženja u mišlje-nju roditelja i djeteta o pitanju sudjelo-vanja u istraživanju.

Razmotrimo najprije situacije kad di-jete želi sudjelovati, a roditelj uskraćuje suglasnost. Pritom najprije treba uzeti u obzir način na koji su istraživači tražili suglasnost roditelja. Naime, općenito možemo razlikovati dva načina dobiva-nja roditeljske suglasnosti: aktivni i pa-sivni. Kod aktivne suglasnosti istraživači roditeljima objasne svrhu i ciljeve istra-živanja, najčešće pisanim putem, te traže od njih da svojim potpisom iskažu sug-lasnost. Drugim riječima, ako roditelj dopušta djetetu sudjelovanje u istraživa-nju, to iskazuje svojim potpisom na za to pripremljenom dokumentu koji šalje nat-rag istraživačima. Za razliku od toga, u pasivnoj suglasnosti roditelji koji dopuš-taju djetetu sudjelovanje u istraživanju ne moraju ništa potpisivati (njihova šut-nja je znak odobravanja), nego se potpi-sivanje traži od roditelja koji ne dopuš-taju djetetovo sudjelovanje. Dakle, rodi-telji koji ne žele dati suglasnost moraju to istraživačima svojim potpisom dati do znanja. Kao što se može pretpostaviti, strategija aktivne suglasnosti rezultira većim postotkom roditeljskih odbijanja, jednostavno zato što dio roditelja zabo-ravi vratiti suglasnost istraživačima ili im se to jednostavno ne da učiniti. U strategiji pasivne suglasnosti, sva rodi-teljska odbijanja, jer od roditelja zahti-jevaju određeni napor (potpisivanje i

slanje svoje odluke istraživačima), proi-
zlaže iz drukčijih, "stvarnijih" razloga.

Razmotrimo sada moguće razloge
različitih odluka roditelja i djece, imaju-
ći pritom u vidu da je riječ tek o našim
pretpostavkama, te da ovo pitanje zasi-
gurno zaslužuje empirijsku provjeru.

Ako su roditelji doista razumjeli svr-
hu, ciljeve i postupke istraživanja i na
temelju toga procijenili da je u najbo-
ljem interesu njihova djeteta da ne sud-
jeluje u istraživanju, jer mu sudjelovanje
iz nekog njima znanog razloga može na-
uditi (nešto kasnije posebno ćemo se os-
vrnuti na pitanje zbog čega se roditelji-
ma može učiniti da bi istraživanje koje
su istraživači i stručno etičko povje-
renstvo ocijenili etičnim moglo nauditi
dobrobiti njihova djeteta), tada je riječ o
valjanoj odluci i bez obzira na to što di-
jete želi sudjelovati istraživač vjerojatno
treba postupiti u skladu s odlukom rodi-
telja. Do nesklada u mišljenju roditelja i
djeteta tada je vjerojatno došlo zbog to-
ga što dijete, zbog svojih razvojnih spe-
cifičnosti, nije moglo dobro procijeniti
posljedice svog sudjelovanja. Ilustrirat
ćemo to primjerom iz područja djetetova
tjelesnog zdravlja. Zamislimo da istraži-
vači u nekom istraživanju žele od djece
uzeti uzorak krvi i da je neko dijete koje
boluje od hemofilije pristalo na to, ne
razumijevajući pritom prirodu svoje bo-
lesti. Odluka roditelja u tom je slučaju
ona koju treba uvažiti.

Međutim, zbog vlastitih značajki i o-
sobitosti, katkad roditelji ne razumiju
pravu svrhu, ciljeve i postupke istraži-
vanja i ne mogu valjano procijeniti mo-
guće posljedice za njihovo dijete. Dru-
gim riječima, njihovo uskraćivanje sug-
lasnosti tada je vjerojatno neutemeljeno.

Prema našem mišljenju, upoznatost šire
javnosti sa znanošću, znanstvenim istra-
živanjima, načinima njihova provođenja,
potencijalnim dobitima od njih i moguć-
nostima primjene dobivenih rezultata u
našoj zemlji nije baš na visokoj razini.
Zbog toga nam se čini da u sadašnjem
trenutku postoji priličan raskorak izme-
đu svijesti znanstvene zajednice o važ-
nosti pridržavanja etičkih načela u pro-
vođenju znanstvenih istraživanja, s jed-
ne strane, i obaviještenosti javnosti o
tom istom pitanju s druge strane. Obve-
zivanjem znanstvenika na pridržavanje
katkad prilično rigoroznih i strogih eti-
čkih načela u uvjetima kad izvan znan-
stvenih krugova postoji slaba osjetljivost
za ta pitanja i njihovo slabo razumije-
vanje, na neki način stavlja znanstvenike
u nepovoljan položaj. Naime, istraživači
za provođenje svojih istraživanja moraju
dobiti suglasnost osoba koje nisu do-
voljno informirane ni o istraživačkim
postupcima niti o etičkim zahtjevima i
načelima. Kao što smo već naglasili, up-
ravo zbog tih razloga traženje roditeljske
suglasnosti katkad može imati paradok-
salni učinak. Naime, roditeljima koji ni-
su navikli na takvu vrstu obraćanja i tra-
ženja suglasnosti za sudjelovanje njihove
djece u nekim aktivnostima, zbog
samog postupka traženja suglasnosti u-
pućene osobe cijela se situacija može u-
činiti ozbiljnom, opasnom i ugrožavaju-
ćom. Stoga predlažemo da se paralelno s
uvođenjem etičkih načela i sustava kon-
trole njihova pridržavanja u znanstvenim
disciplinama koje se bave djecom podu-
zimaju i odgovarajući koraci u upozna-
vanju javnosti s tim načelima i njihovom
svrhom.

Tre
razlog
nosti,
vati u
otkriva
želja c
dolazi
zlostav
cijama
rodavn
djeteto
odluke
djeteta
djeteta
čije bi
stitucij
trebali

A š
jete od
dobije
ve situ
jer ako
se zapi
ljučiti i
najmar
će dije
ga to c
zasluži
od mo
tva, sti
ljaja i
gativiz
ritetim:

Pita
telja i c
noj i u
kraćiva
riti iz j
čela u
prijedk
na ra:
stručni:

poznatost šire
stvenim istra-
a provođenja,
njih i moguć-
h rezultata u
isokoj razini.
u sadašnjem
skorak izme-
dnice o važ-
načela u pro-
vanja, s jed-
ti javnosti o
strane. Obve-
pridržavanje
strogih etič-
izvan znan-
a osjetljivost
o razumije-
znanstvenike
e, istraživači
vanja moraju
je nisu do-
straživačkim
zahtjevima i
naglasili, up-
e roditeljske
ati paradok-
ima koji ni-
aćanja i tra-
vanje njih-
stima, zbog
glasnosti u-
ija može u-
ugrožavaju-
paralelno s
ustava kon-
nanstvenim
ecom podu-
u upozna-
i njihovom

Treći, po našem sudu najozbiljniji razlog roditeljskog uskraćivanja suglasnosti, u slučaju kad dijete želi sudjelovati u istraživanju, jest strah roditelja od otkrivanja nekih nepovoljnih činjenica i želja da se one prikriju, što najjasnije dolazi do izražaja kod zanemarujućih i zlostavljajućih roditelja. U takvim situacijama roditelji ne samo da nisu najmerodavnije osobe za donošenje odluke o djetetovu sudjelovanju, nego njihove odluke čak ugrožavaju najbolji interes djeteta. Kako zaštititi najbolji interes djeteta u tim situacijama – pitanje je u čije bi rješavanje različite društvene institucije i krugovi u što skorije vrijeme trebali zajednički uložiti svoje napore.

A što je sa situacijama u kojima dijete odbije sudjelovati, a od roditelja se dobije suglasnost? Za istraživače su takve situacije na neki način jednostavnije, jer ako dijete ne želi sudjelovati onda ga se zapravo ni na koji način ne može uključiti niti to ima smisla (učini li se to i s najmanjom dozom prisile, podaci koje će dijete dati neće biti valjani). Zbog čega to dijete čini pitanje je koje također zaslužuje empirijsku provjeru. Neki su od mogućih razloga loša prijašnja iskustva, strah od otkrivanja vlastitih doživljaja i ponašanja ili općenit otpor i negativizam prema svijetu odraslih i autoritetima.

Pitanje neusklađenosti odluka roditelja i djece, osobito kad je riječ o valjanoj i utemeljenoj odluci roditelja o uskraćivanju suglasnosti, može se razmotriti iz još jednog kuta. Naime, etička načela u znanosti nalažu istraživačima da prijedloge svojih istraživanja podastru na razmatranje posebno formiranim stručnim etičkim povjerenstvima, čiji je

zadatak utvrditi udovoljava li istraživanje etičkim kriterijima. Tek kad istraživači dobiju takvo dopuštenje stručnog etičkog povjerenstva, mogu krenuti dalje u provođenje svog istraživanja. To znači da se suglasnost djece i roditelja traži nakon što je stručno etičko povjerenstvo utvrdilo da istraživanje poštuje temeljna etička načela i ne ugrožava dobrobit sudionika. Stoga se nameće pitanje kojim to informacijama roditelji raspolažu, a etičko povjerenstvo ne, a na temelju kojih prosuđuju da istraživanje nije u najboljem interesu njihova djeteta, odnosno da bi na bilo koji način moglo ugroziti djetetovu dobrobit. U čemu se sastoji bit razlika u perspektivama i spoznajama roditelja i etičkih povjerenstava? Je li riječ o razlikama između općeg i pojedinačnog, odnosno onoga što je zajedničko svoj djeci-sudionicima i onoga što je specifično za svako pojedino dijete, o razlikama između osnovnih, "grubih" etičkih načela i onih suptilnih, ili o nečemu trećem? To su pitanja koja također zaslužuju pažnju stručnjaka i istraživača. No, ono što ovdje želimo naglasiti jest naše uvjerenje da je u uvjetima slabe upoznatosti javnosti sa znanošću i etičkim načelima provođenja znanstvenih istraživanja kakvi, kao što smo već rekli, prema našem sudu postoje u nas, stručna etička povjerenstva imaju osobito važnu ulogu. U spornim slučajevima ona bi mogla imati presudnu ulogu u određivanju onoga što je u najboljem interesu djeteta. Također nam se čini da bi u etička povjerenstva bilo poželjno uključiti i predstavnike roditelja te odgajatelja, odnosno učitelja, također s ciljem što valjanijeg određivanja najboljeg interesa djeteta.

Na kraju, spomenimo kako osim najboljeg interesa djeteta treba štititi i pravo djeteta na slobodno izražavanje vlastitog mišljenja. Članak 12. Konvencije o pravima djeteta navodi kako je djetetu koje je "sposobno oblikovati vlastito mišljenje" potrebno osigurati "slobodno izražavanje svojih pogleda u svim stvarima koje se tiču djeteta, te im pridavati značaj u skladu s dobi i zrelosti djeteta". Konvencijom se, doduše, ne precizira od koje je dobi dijete sposobno oblikovati vlastito mišljenje, no teorijska razmatranja i empirijska istraživanja u području razvojne psihologije sugeriraju da se to događa u razdoblju adolescencije. Unatoč značajnim individualnim razlikama u brzini kognitivnog, emocionalnog i socijalnog razvoja djece, u razdoblju adolescencije razvojni stupanj većine njih omogućuje im oblikovanje vlastitih sudova i samostalno donošenje odluka. Štoviše, izražavanje vlastitog mišljenja i donošenje vlastitih odluka, kao i pogreške koje se pritom čine, nužni su za proces osamostaljivanja adolescenata i normalan psihosocijalni razvoj. Stoga i istraživači prigodom pribavljanja suglasnosti s djetetovim ulaskom u adolescenciju trebaju sve više uvažavati mišljenje djeteta, a u slučajevima neslaganja mišljenja adolescenta i roditelja poželjno je čak dati prednost adolescentu. Roditelji jesu "odgovorni prije svih za podizanje i razvoj djeteta" i "najbolji interes djeteta njihova je temeljna briga" (članak 18. Konvencije), no to ne znači da oni trebaju misliti umjesto djeteta i odlučivati za njega, nego samo da djetetu mogu pomoći u oblikovanju vlastitog mišljenja i samostalnom odlučivanju.

Članak 5. Konvencije ističe kako roditelji imaju odgovornost, pravo i dužnost "da djetetu, u skladu s njegovim razvojnim sposobnostima, osiguraju odgovarajuće usmjerenje i vođenje" u ostvarivanju njegovih prava. A usmjerenje i vođenje djeteta ne mogu se postovjetiti s donošenjem odluka umjesto njega.

Zaključak

Istraživači koji se bave ispitivanjem posljedica rata na djecu susreću se ne samo s brojnim metodološkim teškoćama, nego i sa značajnim etičkim pitanjima i dilemama. Temeljna je etička dilema pritom je li uopće dopustivo provoditi istraživanja u ratno vrijeme, kad djeca u velikoj mjeri stradavaju i pate. K tome, u situacijama političkih i ratnih sukoba posebno je osjetljivo i pitanje objektivnosti i neutralnosti istraživača. Nadalje, u ratnim su okolnostima bitno smanjene mogućnosti istraživača da udovolje standardima koji se postavljaju za sva istraživanja s djecom, bez obzira na to je li riječ o mirnodopskim ili o ratnim uvjetima. Premda smo u ovom radu pokušale dati vlastite odgovore na brojna etički osjetljiva pitanja, smatramo da konačnih odgovora i rješenja za dileme s kojima se istraživači u ovom području susreću zapravo i nema, odnosno da većina pitanja i dalje ostaje otvorena. Istraživači koji se suoče s nekim od pitanja opisanih u ovom radu i s nužnošću donošenja odluke u okolnostima koje nisu jednoznačne mogu se osloniti i na Konvenciju o pravima djeteta, kao dodatni izvor smjernica pri rješavanju etičkih dilema.

Literatura

- Cairns, E. (1991). Oxford: Blackwell.
Dacey, J., K. (1991). Development.
Kinzie, J. D. (1991). Effects of war on children. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 30, 376.
UNESCO (1989). *The child.*

ETHICAL CONSEQUENCES

Summary

The paper analyzes examples of ethical dilemmas faced by children, and discusses the consequences of the Convention on the Rights of the Child. It suggests more precise guidelines for dealing with the problem of child welfare and proposes a model for protecting children's rights.

Key words: child, ethics, dilemmas, protection, rights.

icije ističe kako ro-
nost, pravo i duž-
skladu s njegovim
tima, osiguraju od-
nje i vođenje" u o-
prava. A usmjera-
ta ne mogu se poi-
m odluka umjesto

bave ispitivanjem
ecususreću se ne
dološkim teškoća-
inim etičkim pita-
emeljna je etička
pće dopustivo pro-
ratno vrijeme, kad
tradavaju i pate. K
političkih i ratnih
sjetljivo i pitanje
lnosti istraživača.
okolnostima bitno
istraživača da u-
oiji se postavljaju
jecom, bez obzira
odopskim ili o rat-
smo u ovom radu
odgovore na broj-
nja, smatramo da
ešenja za dileme s
u ovom području
a, odnosno da ve-
taje otvorena. Is-
s nekim od pi-
radu i s nužnošću
lnostima koje ni-
se osloniti i na
djeteta, kao do-
i rješavanju etič-

Literatura

- Cairns, E. (1996) Children and Political Violence. Oxford: Blackwell.
- Dacey, J., Kenny, M. (1994) Adolescent development. Madison: Brown & Benchmark.
- Kinzie, J. D., Sack, W. H., Angell, R. H., Manson, S., Rath, B. (1986) The psychiatric effects of massive trauma on Cambodian children: I. The children. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 23 (3), 370-376.
- UNESCO (1995) The convention on the rights of the child.
- Ladd, G. W., Cairns, E. (1996) Children: ethnic and political violence. *Child Development*, 67, 14-18.
- Nader, K. O. (1997) Assessing traumatic experiences in children. U: Wilson, J. P., Keane, T. M. (Eds.), *Assessing Psychological Trauma and PTSD*. New York: Guilford, pp. 291 - 348.
- Society for Research on Child Development (1991) Ethical standards for research with children. <http://www.srcd.org/about.html#standards>

ETHICAL DILEMMAS RELATED TO RESEARCH PROJECTS INTO THE CONSEQUENCES OF WAR ON THE MENTAL HEALTH OF CHILDREN

Gordana Keresteš, Ph. D.
Gordana Kuterovac Jagodić, Ph. D.
Professor Vlasta Vizek Vidović, Ph. D.

Summary

The paper analyses universal ethical principles in research with children using examples of research carried out in Croatia during the war. Ethical principles are analyzed from the points of view of children, parents, the institutions that look after children, and the researchers themselves. Potential negative and positive consequences are questioned concerning child participation in scientific research. The role of the Convention on Children's Rights is discussed as the fundamental source of guidelines for decision-making in ethical dilemmas. At the same time, the necessity to more precisely define the child's best interest is emphasized. The paper also points out the problem of incompatibility between parental responsibility for a child's welfare and some basic rights of the child (freedom of opinion and expression, privacy) and proposes possible solutions. Some methodological improvements are also suggested in researching the consequences of war on children with the aim of better protecting children's rights and interests.

Key words: children, consequences of the war, ethical principles, children's rights, the Convention on Children's Rights

ETHISCHE DILEMMAS BEI DER ERFORSCHUNG VON FOLGEN DES KRIEGES FÜR PSYCHISCHES WOHLBEFINDEN DER KINDER

Doc. Dr. Sc. Gordana Keresteš
Dr. Sc. Gordana Kuterovac Jagodić
Prof. Dr. Sc. Vlasta Vizek Vidović

Resümee

Im Artikel werden allgemeingültige ethische Grundsätze bei der Kinderforschung am Beispielen der in Kroatien während des Krieges durchgeführten Untersuchungen analysiert. Ethische Grundsätze werden vom Standpunkt der Kinder, der Eltern, der Einrichtungen der sozialen Fürsorge und der Forscher aus betrachtet. Die möglichen positiven und negativen Folgen der Teilnahme von Kindern an wissenschaftlichen Projekten werden problematisiert. Diskutiert wird auch über die Rolle der Konvention der Rechte des Kindes als Hauptquelle der Richtlinien beim Treffen von Entscheidungen in ethischen Dilemmas. Dabei wird die Notwendigkeit des genaueren Definierens vom Begriff das Hauptinteresse des Kindes betont. Im Artikel wird auch auf das Problem der nicht abgestimmter elterlicher Verantwortung für das Wohl des Kindes und auch auf einige Rechte der Kinder (freies Denken, Forschungsfreiheit und persönliche Freiheit) hingewiesen. Außerdem werden einige Ratschläge zur möglichen Problemlösung unterbreitet. Weiterhin werden einige metodologische Fortschritte bei Untersuchungen von Folgen des Krieges für die Kinder dargelegt, mit dem Ziel ein umfangreicheres Schutz der Rechte und der Interessen der Kinder zu gewährleisten.

Schlüsselwörter: Kinder, Folgen des Krieges, ethische Grundsätze, Rechte der Kinder, die Konvention der Rechte des Kindes

prof. dr. sc.
Odsjek za ps
Filozofski fa

Ključne riječi

Etika i bi

Kako nar
zadnjih se g
česte rasprav
na je od posl
šanje i preure
jednu od nji
"Nova defin
2000: 22-23)
učavanje mor
jući moralne
i djelovanje
i zdravstvene
različitim eti
terdisciplinarn
definicijom, k